

EL FONDO DEL ROIG (CUNIT). UN NUCLI CAMPEROL IBÈRIC DE LA COSSETÀNIA

**JOAN GARCIA TARGA
JORDI MORER DE LLORENS
ANTONI RIGO JOVELLS***

El resultat de l'excavació i estudi del Fondo del Roig ens permet conèixer un nou assentament d'època ibèrica dels segle IV-III aC, caracteritzat per una estructura quadrangular amb un conjunt de 16 espais en el seu interior. Es tracta d'un nucli camperol que aporta noves i interessants dades sobre l'organització del territori a la Cossetània.

* CODEX - Arqueologia i Patrimoni.

EL FONDO DEL ROIG (CUNIT). UN NUCLI CAMPEROL IBÈRIC DE LA COSSETÀNIA

INTRODUCCIÓ

El jaciment del Fondo el Roig és un assentament d'època ibèrica que es troba situat dins el terme municipal de Cunit, a la comarca del Baix Penedès, a uns 2 km en línia recta de la línia de costa i al nord del nucli antic del poble. El paratge és conegut com a Fondo del Roig i es troba al nord-oest de Cal Pla i a l'est de la urbanització Can Moles Dos. No es pot dir que la zona gaudeixi d'un control visual estratègic ja que diversos turons impedeixen molt aquesta visió. Tot i així, s'arriba a veure el mar en algun punt, però no es controlen les valls que puguen des de la costa cap a l'interior (fig. 4).

Aquest nucli s'ha d'incloure culturalment, per tant, dins la tribu ibèrica dels cossetans.

El descobriment d'aquest jaciment fou conseqüència del projecte de construcció de l'autopista A-16 entre Sitges i el Vendrell.⁽¹⁾ La intervenció arqueològica pròpiament dita es va dur a terme entre el mes de novembre de 1995 i el mes de febrer de 1996, en diverses fases consistents en la prospecció superficial intensiva, la delimitació de les restes i l'excavació en extensió.⁽²⁾ Posteriorment, la Direcció General del Patrimoni Cultural de la Generalitat va decidir, donades les seves característiques, incoar la declaració com a BCIN (Bé Cultural d'Interès Nacional), i fer conservar les restes, per la qual cosa es

va procedir a la protecció i cobriment de les restes⁽³⁾ i a la construcció d'un pont per poder adequar posteriorment el jaciment per a la visita pública. Actualment, doncs, l'assentament del Fondo del Roig es troba cobert, en part sota l'autopista i en part a fora, esperant que el corresponent descobriment i musealització es dugui a terme.

Tots els treballs van ser finançats a través de l'impost sobre l'1% cultural, gràcies a un conveni signat entre l'empresa concessionària AUCAT i la Generalitat de Catalunya.⁽⁴⁾

DESCRIPCIÓ DEL JACIMENT

El jaciment del Fondo del Roig es presenta, a nivell estructural, com un conjunt constructiu amb una planta de forma aproximadament quadrada o rectangular, d'unes dimensions que, en la part conservada, són de 360 metres quadrats. Es tracta d'una sèrie d'àmbits o habitacions juxtaposats, amb uns murs de tanca comuns. En la forma que té actualment està format per 16 àmbits diferenciats, de formes i mesures també diferents (fig. 5).

D'aquest assentament se n'han pogut excavar tres dels límits (nord, est i oest), mentre que el quart (sud) ha estat destruït per les tasques de conreu que s'havien desenvolupat a la zona. Tot i així, la planta i l'estratigrafia propera ens fan pensar que no es podia estendre gaire més en aquest sentit.

A causa de les limitacions imposades per l'extensió de l'àrea expropiada per a la construcció de l'autopista, l'extrem sud-oest de l'assentament no s'ha pogut excavar ni s'han pogut fer sondejos més enllà d'aquests límits.

En aquest sentit, la prospecció superficial del terreny va permetre detectar algunes concentracions de materials cap a la zona més plana. Per tant, no es pot descartar totalment la possibilitat de l'existència de més restes arqueològiques, les quals podrien ser, per exemple, dependències annexes o sitges. Malgrat tot, això resta només en el camp de les hipòtesis i únicament es podria confirmar o desmentir amb la corresponent intervenció.

Després de l'anàlisi de l'estratigrafia i de les estructures ha estat possible identificar l'existència de dues fases constructives, la segona de les quals comporta una sèrie de reformes sobre el mateix conjunt bàsic existent en la primera. Aquestes reformes es detecten de forma clara a les habitacions que es troben a la part nord. Lògicament, la fase que coneixem millor és la segona pel fet de tenir l'aspecte en què ens ha arribat fins als nostres dies.

Cal assenyalar, però, la dificultat que comporta l'adscripció de les estructures a cadascuna de les fases amb total seguretat en alguns punts, ja que es tracta sovint de consideracions constructives que no tenen, malauradament, una plasmació estratigràfica. Per tant, hem de considerar que alguns dels fets constructius observables poden respondre a un simple mètode o procés constructiu i no tenen perquè implicar necessàriament unes reformes que diferenciïn diverses fases, mentre que en altres casos sí que pot ser així. D'altra banda, el fet que les reformes siguin purament constructives i no es reflecteixin en anivellaments o canvis de pavimentacions detectables, ja que el sòl d'utilització és sovint el terreny natural mateix, amb algunes regularitzacions del terreny, fa difícil la interpretació.

En conseqüència, els criteris que hem seguit per atribuir alguns fets constructius a reformes en l'assentament es basen, d'una banda, en la naturalesa de les relacions entre estructures i, d'altra banda, en la significació que prenen en entrar a valorar-les de forma conjunta. Això vol dir que no es pot negar totalment la possibilitat que hi hagi hagut alguna reforma de caire més puntual que les que aquí considerem i que passem a establir a continuació:

Primera fase (fig. 1)

L'assentament es caracteritza en un primer moment per ser un conjunt de planta rectangular, en el qual es distingeixen un mínim de 12 àmbits. Respecte a la planta final, identificable amb la segona fase, es diferencia bàsicament perquè el que en aquell moment són les habitacions 5, 6, 7 i 8 del sector nord, en aquesta primera fase constitueixen un únic àmbit.

Com a elements definitoris del conjunt podem esmentar els següents punts:

- Sembla que es diferencia un sector nord, configurat per un gran espai central de 14,5 x 4,5 metres i una habitació independent a cadascun dels extrems est i oest (habitacions 4 i 9 respectivament).
- El sector sud és molt menys homogeni, amb uns espais grans com són els àmbits 12 i 13, amb formes no regulars.
- L'accés es faria bàsicament des del sud, ja que es detecten unes comunicacions entre espais de sud a nord. El gran àmbit central del sector nord tindria l'accés a través d'uns espais allargats i estrets (àmbits 14 i 3) que podrien complir una funció precisament de passadís. Tot i així, sembla existir una altra obertura en el mur de tancament nord que podria haver proporcionat un accés directe des de l'exterior per aquest costat.

A nivell d'interpretació de la funcionalitat dels àmbits, es fa difícil establir-la amb claredat, i per aquest motiu ens limitarem a remarcar alguns aspectes concrets. En primer lloc, sembla que s'evidencia l'existència d'uns espais més regulars en el que hem anomenat sector nord, mentre que els del sector sud són més irregulars, tant en la forma com en les dimensions. Al mateix temps, les estructures com són sitges, un espai de planta circular, o algun retall de funció indeterminada es troben en el sector sud. Per tot això, pensem en la possibilitat que el sector sud respongui més a una zona de treball i emmagatzematge i d'espais distribuïdors. En aquest sentit, no descartem la possibilitat que algun d'aquests àmbits, com és el cas de l'habitació 13 i, sobretot, de la 12, correspongessin a espais oberts sense cobrir.

Una consideració especial mereixen els àmbits 14 i 3, per les seves dimensions i forma i per l'accés que proporcionarien al gran àmbit central del sector nord. També cal assenyalar que en l'habitació 14 s'hi ha documentat un paviment format per un enllosat de pedres planes no detectat en cap altre sector, el qual presenta un cert pendent en sentit nord-sud i que podria venir a reafirmar la hipòtesi de considerar aquesta zona com a espai de comunicació.

Si continuem amb el tema de les pavimentacions, hem de ser molt prudents, ja que se n'han conservat molt poques i ens han arri-

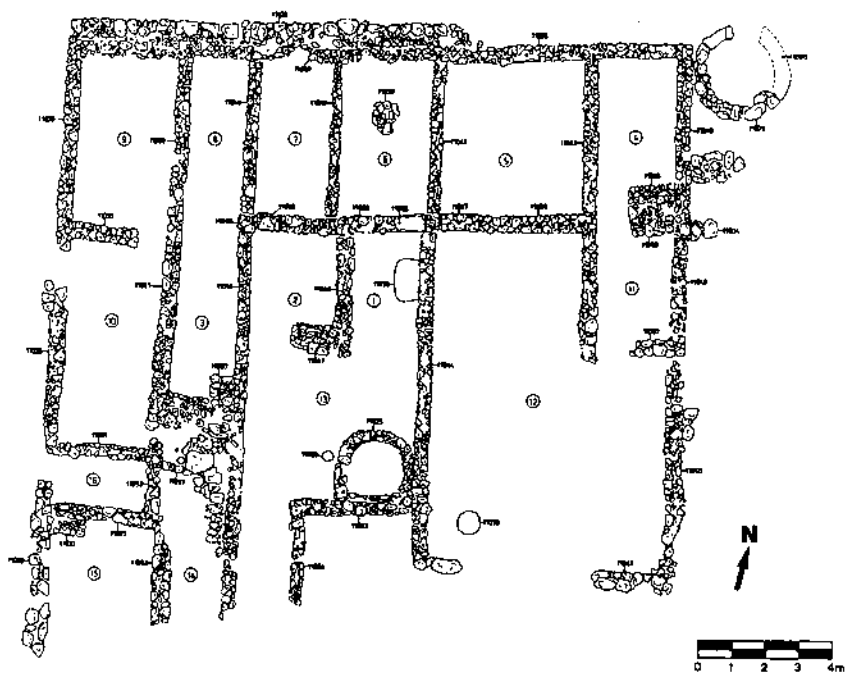
bat en molt mal estat, i que tampoc podem afirmar sovint amb certesa si ja funcionarien en la primera fase constructiva o si bé només ho farien en la segona. En tot cas, cal admetre que no ens aporten noves dades pel que fa a funcionalitat de les diferents dependències.

Segona fase (fig. 2)

La segona fase es constata a través d'una sèrie de fets constructius que prenen sentit un cop valorats en el seu conjunt, i que passem a comentar a continuació:

- Es construeixen una sèrie de murs que compartimenten l'espai central del sector nord de la primera fase en quatre habitacions diferenciades, de forma que es configuren els àmbits 5, 6, 7 i 8.
- Es procedeix al desmuntatge d'una part del mur que delimita les habitacions del sector nord pel sud, la qual cosa comporta que els àmbits numerats com a 3 i 8 passin a ser en realitat un únic espai.
- S'obren tres portes que donen accés als nous àmbits creats en el sector nord. D'aquesta forma es comuniquen les habitacions 12 i 5, les 13 i 6, i les 2 i 7.
- Es construeix un reforç del mur nord de tanca de l'assentament. Presenta uns 0,90 metres d'amplada com a mitjana i tan sols afecta part de les estances (habitacions 6, 7, 8, 9). L'habitació 5 presenta només aquest afegiment en 0,35 dels 4,10 metres de llargada total del mur nord (fig. 2).
- Es duu a terme el tapiat de la possible porta que originalment sembla haver-hi des de l'exterior pel nord, per tal d'inutilitzar-la.
- Sembla ser que és en aquest moment quan es construeix en l'àmbit 6 una base de pedra circular i quan es crea un paviment en la mateixa habitació, consistent en un sòl de terra piconada, enlluït en la seva superfície (figs. 2 i 7).
- Així mateix hi ha altres elements que resten més dubtosos pel que fa a la seva atribució a una o altra fase. En primer lloc, s'ha detectat restes de pavimentacions en els àmbits 5 i 7, per la qual cosa podem pensar que és probable que calgui situar-los igualment en aquesta fase.

Figura 2. Planta arqueològica de la segona fase.

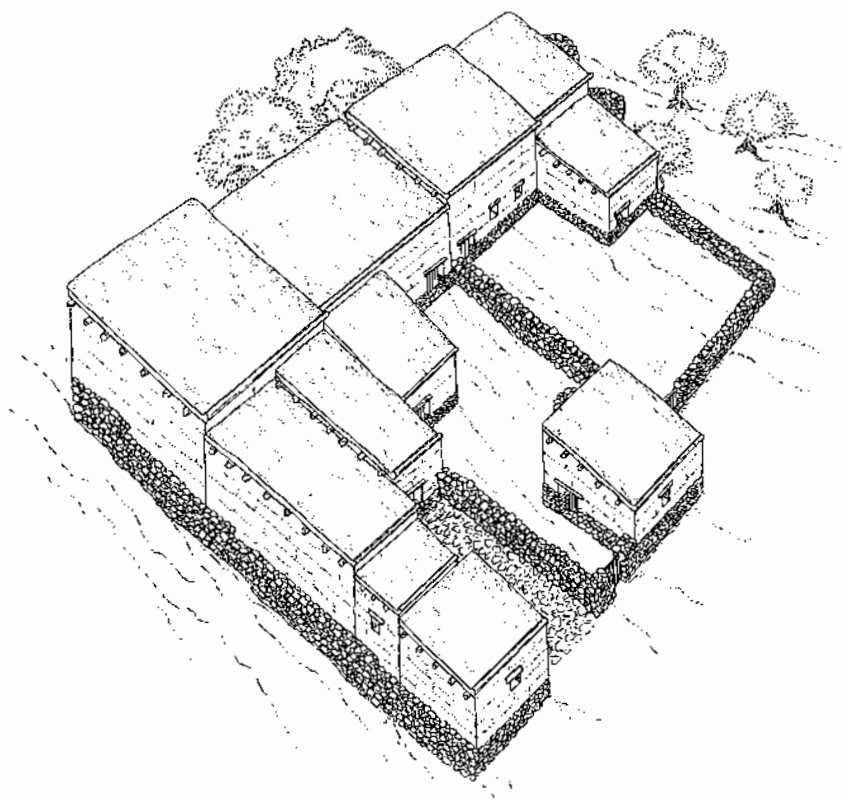
- Un altre element interessant és l'afegiment d'una estructura al mur que divideix els àmbits 11 i 12. En aquest cas només es pot afirmar que reflecteix un fet constructiu, però no hi ha més indicis de pertinença original a la primera o a la segona fase. Un element encara més dubtós és el de si el mur que separa els àmbits 2 i 13 conté també un element afegit del mateix tipus o no. Tot i així els hem volgut remarcar aquí perquè els reprendrem posteriorment.

A nivell general, doncs, sembla que en aquesta fase es fa encara més evident la dicotomia entre sector nord i sector sud, en el sentit que el nord resta dividit en una sèrie d'habitacions de formes i mesures més regulars. Pel que fa al sector sud, en canvi, no es detecten canvis estructurals.

L'anàlisi de tot el conjunt constructiu i les reformes que es produeixen de forma sincrònica ens ha portat finalment a considerar la hipòtesi que en el sector nord s'hi aixequés un segon pis. Els elements que han portat fins a aquesta possibilitat són l'alçada important del mur perimetral nord del qual se n'ha conservat una alçada de fins a 1'20 m (fig. 6), d'una banda; el fet que es creï un reforçament important d'aquest mur per l'exterior, en segon lloc; i la construcció d'uns murs divisoris en el que era una gran habitació en la fase precedent, la qual cosa faria possible la col·locació de bigues per aixecar un segon pis, mentre que això no seria factible amb la configuració anterior de l'espai.

Tot i que, malauradament, l'estratigrafia no aporta dades que puguin confirmar aquesta hipòtesi, alguns dels elements constructius que es documenten podrien arribar a ser interpretats com a caixes d'escaleres, com és el cas de les estructures abans esmentades de separació entre els àmbits 11 i 12 i entre els 2 i 3 (fig. 2).

En l'aspecte de distribució de l'espai, es fa encara més clar que el sentit de comunicació bàsic entre àmbits es produeix en sentit sud-nord, ja que l'única possible entrada a l'assentament des de l'exterior pel nord resta clarament tapiada, al mateix temps que la comunicació sud-nord es veu accentuada per l'obertura de noves portes entre els àmbits del sector nord i els del sector sud (fig. 2).

Figura 3: *Reconstrucció hipotètica del conjunt (dibuix: Rosa Palau).*

Així mateix, l'anàlisi de la planta resultant pot fer-nos pensar en l'estructuració del conjunt en tres blocs que, en el seu moment, funcionessin amb certa independència dins del conjunt:

Un primer bloc (est) estaria format per les habitacions 4 i 5 del sector nord i 11 i 12 del sector sud. El molt deteriorat estat de conservació en què es va documentar el mur sud d'aquest bloc ens fa impossible establir l'existència o no d'una porta d'accés des d'aquesta banda.

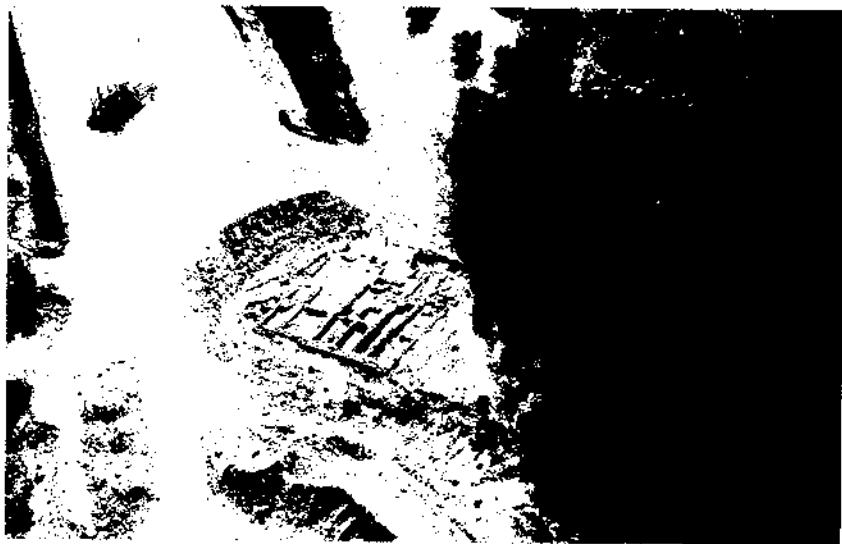
Un segon bloc central seria el format per les habitacions 6 i 7 del sector nord i 1, 2, 13 del sector sud amb un possible accés des de la plana.

Un tercer bloc (oest) estaria format per les habitacions 8 i 9 del sector nord i 3, 10, 14, 15 i 16 del sector sud, amb la seva corresponent entrada; en aquest grup és, però, on a causa del mal estat de conservació es fa més difícil concretar comunicacions entre espais.

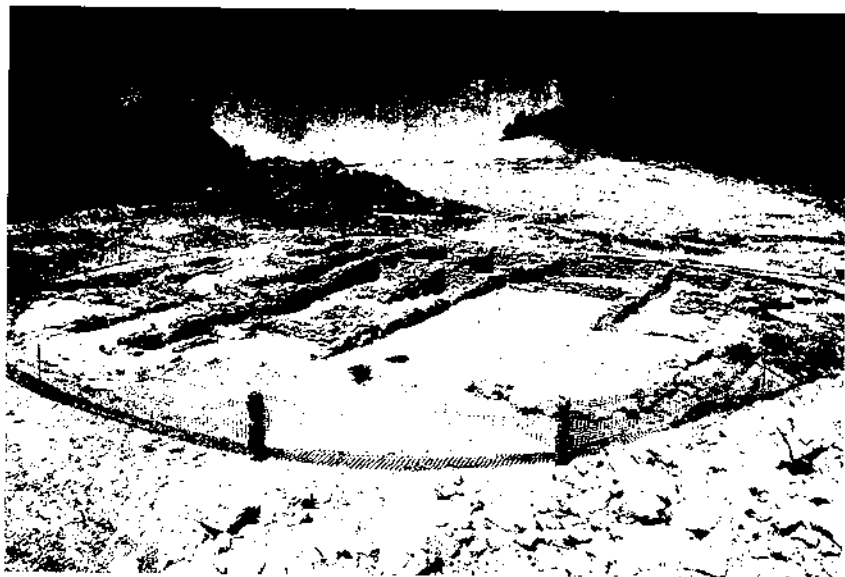
A nivell d'interpretació funcional, són poques les dades objectives amb què comptem. Haurem de partir, per tant, d'uns punts bàsics, similars als que consideràvem en la primera fase. Així, doncs, en el sector nord s'observa una certa regularitat dels espais que formen cinc habitacions en bateria, totes elles amb accés individualitzat des del sud. Aquests àmbits són també els que presenten restes de pavimentacions, siguin de tipus més homogeni o bé consistents en simples regularitzacions del terreny natural, mentre que no s'han detectat restes de cap llar de foc.

Cal destacar la presència en l'àmbit 6 d'una base de pedra de forma circular, de 0,50 metres d'alçada per 0,85 metres de diàmetre. Les interpretacions que semblen més adients respecte a la seva funcionalitat són les següents. En primer lloc, podria considerar-se com una base sobre la qual aniria ubicada una pedra de molí, mentre que una segona hipòtesi s'orienta cap a la consideració d'aquest espai com destinat a activitats de caràcter ritual (figs. 2 i 7).

El paral·lel més proper el trobem al poblat ibèric de les Toixoneres o Alorda Park, Calafell (SANMARTÍ/SANTACANA, 1992), on es va documentar una estructura similar, associada amb el sacrifici d'animals, concretament d'ovicapríds. Una altra estructura similar es va localitzar

Figura 4: Vista aèria del jaciment.

Figura 5: Vista general de l'assentament.

al jaciment de Can Balençó a Argentona (el Maresme) on no es varen obtenir dades per a la seva interpretació (CARRERAS *et alii*, 1995).

També a la part central d'aquest àmbit es va poder recuperar part d'un paviment, del qual es va trobar tant la preparació del pis (un terra de tonalitat vermellosa intensa amb granulat de pedra petita), com una superfície enlluïda d'uns 2 centímetres de gruix que evidenciava una clara acció antròpica continuada. Per intentar establir la funcionalitat de l'habitació i de la base de pedra en concret, es va procedir a l'anàlisi corresponent, la qual va constatar la presència de diversos àcids que s'associen a greixos d'origen animal.

La interpretació d'aquestes dades denota una certa varietat de possibles funcions atribuïbles a aquest espai: una de caràcter habitacional segons la qual aquest paviment estaria cobert per peïls d'animals; una segona de caràcter industrial considerant aquest espai com a lloc per assecar carns o embotits i una darrera, que identifica aquest espai com a lloc destinat a rituals associats amb animals.⁽⁵⁾

Respecte al sector sud, serien vàlides les consideracions fetes en la interpretació de la primera fase, ja que no sembla que es produeixin reformes en aquesta zona. Recordem la presència de tres sitges, la irregularitat de forma i dimensions dels espais. Cal introduir aquí, però, ja que només és segura la seva presència en aquesta fase, la documentació de l'única llar de foc de l'assentament a l'habitació 15, mentre que a la resta d'àmbits d'aquest sector no es detecten ni tan sols pavimentacions.

En conseqüència, pensem que es pot treballar sobre la hipòtesi d'unes tasques relacionades amb l'agricultura al sector sud si interpretem les sitges aparegudes com a dipòsits d'emmagatzematge de gra, la qual cosa sembla reafirmada pel fet que no hi ha cap indici que porti a considerar els àmbits corresponents com a llocs d'habitatge, donada la manca de paviments, de llars de foc (excepte en un cas), i la irregularitat i dimensions dels espais. En tot cas, doncs, restaria el dubte sobre l'habitació 15. Així mateix, recordem el ja comentat anteriorment sobre la possibilitat que alguns d'aquests espais no estiguessin coberts (fig. 2).

Més difícil és la interpretació del sector nord. Les formes i dimensions dels àmbits d'aquesta zona podrien ser, en principi, més ade-

Figura 6: Vista general de les estructures del sector nord.

Figura 7: Detall de l'habitació 6.

quats per desenvolupar una funció de llocs d'habitatge i, de fet, la diferenciació estructural clara entre sector sud i nord, podria venir a avalar aquesta hipòtesi (fig. 2). Així mateix, si es considerés la possibilitat de trobar-nos davant de tres blocs, es podria pensar en uns primers espais de treball i emmagatzematge i uns altres d'habitació, ai fons. D'altra banda, però, s'introdueixen alguns elements de dubte, com són: la manca de llars de foc i l'explicació de l'estructura circular apareguda a l'àmbit 6, ja que, segons la interpretació que se'n faci, pot variar sensiblement. Finalment, si pogués haver existit un segon pis en aquest sector, restaria la possibilitat que fos aquest l'ocupat per espais d'habitatge pròpiament dits.

Pel que fa al final de l'ocupació de l'assentament, l'estratigrafia sembla indicar un abandonament total, per motius desconeguts, i un deteriorament progressiu dels diversos espais materialitzat en els diversos nivells d'enderroc documentats.

DATAció I EVOLUCIó DE L'ASSENTAMENT

Per diversos motius, esdevé difícil fer un seguiment acurat del procés de fundació, ocupació i evolució del conjunt constructiu descrit. D'una banda, el fet que els murs es recolzin directament sobre la roca no ens ofereix estrats relacionables amb la seva fonamentació i, d'una altra, els nivells inferiors a les pavimentacions no han proporcionat elements ceràmics que permetin concretar marges temporals més precisos. De fet, al llarg de tota l'excavació han estat molt escadusers els materials d'importació que són els que proporcionen dades més fiables. També és un obstacle el fet de no haver trobat estrats d'abandó pròpiament dits, ja que l'estrat que amortitza els possibles nivells d'ús és el de la pròpia paret de tàpia caiguda, amb la conseqüent manca de materials.

Tot i així, es poden fer algunes consideracions. Els pocs estrats que formen els nivells d'ús només han proporcionat, pel que fa a les importacions, alguns fragments d'àmfora púnico-ebussitana i un fragment de ceràmica àtica de vernís negre. Això, juntament amb l'antiguitat de les poques formes de ceràmica comuna ibèrica identificades i la manca de produccions més modernes, ens fa pensar en una fundació

de l'assentament en l'ibèric ple i, més concretament, a començaments del segle IV aC.

Respecte a les reformes produïdes en l'hàbitat a la segona fase (fig. 2), en canvi, no hi ha absolutament cap dada que proporcioni una datació objectiva.

Pel que fa a l'abandó, cal dir que els estrats d'enderroc presenten uns materials ceràmics i un marc cronològic molt similar als que ens ofereixen els paviments. Això, però, no és gaire significatiu, ja que, com ja hem comentat, es tracta simplement de la tàpia constructiva caiguda. En conseqüència, cal prendre en consideració els materials aportats per l'estrat superficial i per la prospecció intensiva de la zona.

En l'estrat superficial s'han localitzat alguns fragments de ceràmica de vernís negre que semblen correspondre a produccions precampanianes, tot i que estan en molt mal estat, així com un únic fragment identificat com a Campaniana A i, al seu costat, alguns possibles

Figura 8: Vista general dels espais corresponents al nucli central.

fragments d'àmfora greco-itàlica, mentre que és absent l'àmfora itàlica. També en la prospecció superficial es van localitzar alguns fragments que han estat classificats com a ceràmica de vernís negre del taller de Roses. Tot això ens porta a pensar que l'assentament es va abandonar abans del canvi del segle III aC al segle II aC i, molt probablement, entorn a mitjan segle III aC.

ALGUNES CONSIDERACIONS GENERALS

A partir del conjunt de dades extretes dels treballs d'excavació arqueològica, podem dir que el Fondo del Roig és un assentament ibèric del període ibèric ple (segles IV - III aC). Aquest nucli destaca, a banda del bon estat de conservació d'alguna de les seves parts, pel fet de representar un centre de producció agrària que pot portar llum a les hipòtesis que es vénen desenvolupant sobre les jerarquies de nuclis i organització del territori.

En efecte, aquest centre no se'ns presenta com un gran nucli de poblament, i no tindria res a veure ni amb el que genèricament s'anomena "ciutats", ni amb el que s'anomena "poblats". De fet, és una construcció estructurada en diversos àmbits, on no hi ha cap tipus d'urbanisme, ni carrers, ni estructures defensives. Però, no obstant això, no és tampoc una simple casa de pagès o cabana situada al costat d'uns camps de conreu, sinó que apareix com un nucli més gran, ocupat segurament per una família extensa, i ben organitzat.

En conseqüència, havia de restar inserit en una organització territorial més àmplia. D'alguna forma, una de les aportacions que fa a la investigació és que ajuda a constatar, juntament amb altres jaciments, l'existència d'un poblament i una organització territorial complexes.

Pel que fa als models territorials aplicats a la zona de la Cossetània, ens hem de remetre sempre als diversos estudis que han estat publicats. Dins la catalogació inicial que s'establia, el Fondo del Roig hauria de ser considerat com un nucli "de tercer ordre", categoria que es definia com formada per petits nuclis camperols de poblament dispers (SANMARTÍ/SANTACANA, 1986).

Tant l'excavació en concret de l'assentament que aquí presentem com d'altres localitzats també al llarg de la mateixa autopista A-16 (BARRASSETAS *et alii*, 1998; MORER/RIGO, 1998) han vingut a confirmar l'existència d'un bon nombre d'aquests nuclis, al mateix temps que sembla detectar-se una certa diversitat pel que respecta tant a dimensions com a funcionalitats. De forma hipotètica, per exemple, es pot pensar: que el Fondo del Roig i el Corral d'en Guardiola (Vilanova i la Geltrú) correspondrien a explotacions agrícoles de dimensions mitjanes; que les Guàrdies (el Vendrell) seria un centre especialitzat en metal·lúrgia del ferro i redistribuïdor d'excedents de producció (MORER/RIGO, 1998). Aquestes dades, vénen a afegir-se al model de jerarquització territorial ja establert (MIRET *et alii*, 1984; SANMARTÍ/SANTACANA, 1986 i 1992; BENET *et alii*, 1992; POU *et alii*, 1993), de forma que aquest apareix cada vegada com a més complex.

NOTES

- (1) La localització fou fruit d'una primera prospecció superficial feta en tot el traçat de l'autopista pels arqueòlegs Conxita Ferrer i Jordi Morer a partir de la programació establerta pel Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.
- (2) Els treballs foren realitzats per CODEX-Arqueologia i Patrimoni i dirigits per Joan Garcia Targa i Antoni Rigo Jovells.
- (3) Aquestes tasques es dugueren a terme sota la direcció dels arqueòlegs de CODEX-Arqueologia i Patrimoni Conxita Ferrer i Antoni Rigo.
- (4) Hem d'agrair la col·laboració de l'equip topogràfic de l'empresa GPO, que duia a terme la direcció d'obra.
- (5) Les anàlisis i interpretacions corresponents de les dades obtingudes foren realitzades per Jordi Juan Tresserras.

BIBLIOGRAFIA

- D. ASENSIO, C. BELARTE, J. SANMARTÍ, J. SANTACANA. "Paisatges ibèrics. Tipus d'assentaments i formes d'ocupació del territori a la costa central de Catalunya durant el període ibèric ple", Simposi *Els ibers, prínceps d'Occident*. Barcelona 1998. En premsa.
- E. BARRASSETAS, J. MORER, A. RIGO. "Les intervencions arqueològiques a l'autopista A-16: valoració de conjunt", *Tribuna d'Arqueologia* 1996-1997, pàgs. 67-98. Barcelona, 1998.

- C. BENET, L. BURÉS, J. M. CARRETÉ, X. FÀBREGA, J. M. MACIAS, J. A. REMOLÀ (CODEX SCCL). «Intervenció arqueològica en els assentaments iberoromans de l'Albornar (Baix Penedès)», *Revista d'Arqueologia de Ponent* 2. Lleida 1992.
- N. CARRERAS, X. FÀBREGA, C. LLOBET, C. PUERTA, A. RICH, A. RIGO. "Excavacions a la variant de Mataró", dins *Autopias i arqueologia*. Memòria de les excavacions en la prolongació de l'autopista A-19. Barcelona 1995.
- M. MIRET, J. SANMARTÍ, J. SANTACANA. «Distribución espacial de núcleos ibéricos: un ejemplo en el litoral catalán», *Arqueología espacial. Coloquio sobre distribución y relaciones entre los asentamientos*, vol. 4, pàgs. 173-186. Terol 1984.
- J. MORER, A. RIGO. "Noves dades per a l'estudi del poblament en època ibèrica a la costa oriental de la Cossetània", *Citerior* 2, pàgs. 129-152. Tarragona 1998.
- J. POU, J. SANMARTÍ, J. SANTACANA. «El poblament ibèric a la Cessetània», *Laietània* 8, pàgs. 183-206. Mataró 1993.
- J. SANMARTÍ, J. SANTACANA. «La jerarquia de nuclis en el poblament ibèric de la costa del Penedès», *Protohistòria catalana, 6è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà*, pàgs. 227-243. Puigcerdà 1986.
- J. SANMARTÍ, J. SANTACANA. *El poblat ibèric d'Alorda Park (Calafell, Baix Penedès)*. Barcelona 1992.